

predmetom knihovedy. Ďalším problémom bolo hľadanie – a nie vždy aj nachádzanie – miesta v systéme vedy. Tu už problém prešiel z roviny teoretickej do prakticko-realizačnej a dotýkal sa kreovania študijných odborov, učebných plánov a presadenia vedeckých postupov v odbore knihoveda, knihovníctvo, knižnično-informačná veda.

Záujem o knihu sa objavil pred mnohými storočiami, bol spontánny, spájal sa so záujmom o starožitnosti, týkal sa najmä krásnych kníh, ilustrácií, väzieb, vzácných knižníc. V 2. polovici 18. storočia sa objavili pokusy kreovať disciplínu, ktorá by sa venovala knihe. Stala sa ňou bibliografika. Má to logiku, početné súpisové práce si vyžadovali často hlboké a rozsiahle znalosti o knihe. Postupne bolo nevyhnutné prekročiť tento rámec a v 2. polovici 19. storočia sa rámcom „vedy o knihe“ stalo knihovníctvo. Na konci 19. storočia sa už začala rodiť veda o knihe ako relatívne samostatná disciplína. Jej zrod i ďalší vývoj dokumentujú mnohé publikované práce, v ktorých možno nájsť názory jednotlivých autorov.

Formujúca sa veda o knihe na konci 19. storočia mala v rôznych štátoch svoj vlastný charakter, isté osobitosti, ale objavili sa aj mnohé dosť podobné tendencie. V zápasoch za teoretickými konštrukciami nasledovalo kreovanie školských a vedeckých ustanovizní i vznik časopisov.

Prvú polovicu 20. storočia charakterizovalo niekoľko problémov. V prvom rade otázka názvu. Knihoveda? Do odborných kruhov vstúpilo mnoho ambiciózných, najmä nemeckých autorov. Nemecký jazyk poskytoval veľa možností na tvorbu rôznych názvov: Buchwesen, Buchkunde, Bibliothekswesen, Buchwissenschaft, Bibliothekswissenschaft a pod. Nemecká terminológia poznačila terminológiu v Čechách i na Slovensku, popri náuke o knihe ako termíne hádam aj menej frekventovanom sa výrazne presadil termín knihoveda, v románskych jazykoch ako bibliológia. Postupne sa však zvýraznili problémy spojené s hľadaním predmetu, náplne disciplíny – zjavným predmetom knihovedy bola kniha, nebol problém s analýzou jej vonkajšej stránky, ale neriešiteľným problémom sa ukázalo zapojenie obsahu knihy do „hry“. Kniha nie je iba predmet, má aj intelektuálny obsah. S týmto problémom si predstavitelia teoretických uvažovaní dlho nevedeli rady.

V 30. rokoch minulého storočia sa v literárnej teórii objavili zárodky zakomponovania čitateľa do procesu literatúry. Pravdepodobne z tohto prameňa sa postupne inšpirovala aj knihoveda. Chápanie čitateľa ako súčasť vedy o knihe sa zakomponovalo do výskumu dejín čitateľstva, napríklad od 60. rokov minulého storočia v prácach tzv. wrocłavskej školy (Poľsko), čitateľskej recepcii sa venovali i venujú výskumy v rôznych štátoch sveta. Takéto smerovanie sa upevňovalo a postupne, v priebehu niekoľkých desaťročí sa chápanie knihovedy prepracovalo k takmer celosvetovo, resp. celoeurópsky prijímanej koncepcii, podľa ktorej sa predmetom knihovedy, resp. knihovedného výskumu stáva spoločenská funkcia knihy, funkcia knihy v spoločnosti, najmä v jej historickom vývoji.

Ak sumarizujeme teoretické uvažovanie o knihovede, možno konštatovať, že približne do konca 20. storočia sa vyskytli dve tendencie.

1. Chápať (vymedziť, definovať) knihovedu ako celostnú disciplínu, ktorej predmetom je kniha v jej historickom i súčasnom, t.j. dobovom postavení, teda ako všeobjímajúcu, veľmi široko koncipovanú disciplínu, ktorej predmetom bádania je kniha a všetky s ňou spojené problémy. Boli charakteristické najmä pre teoretické práce v Sovietskom zväze. Takéto koncepcie sa vy-

Knihoveda – mýtus alebo reálna oblasť vedy?

Gabriela Žibritová

Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Termín knihoveda je stálicou koncepcných i terminologických prác v oblasti knihovníctva už mnohé desaťročia. Napriek tomu sa teória nedopracovala k jeho jednoznačnému a najmä jednoznačne akceptovanému výkladu. Zostáva stále otvorenou otázkou, čo tento termín v súčasnosti označuje, aké sú problémy spojené s jeho interpretáciou, ale najmä aké problémy vnáša knihoveda do terminologickej činnosti.

Krátky exkurz do dejín chápania, resp. definovania knihovedy rozhodne nie je samoučelný. Knihoveda ako disciplína i jej terminologické označenie sa vyvíjalo podľa zákonitostí vývoja vedy. Jednotlivé praktické aktivity súvisiace s knihou sa postupne sformovali do celku a v istom bode vývoja bolo potrebné nájsť termín na označenie tohto celku. Čo je podstatnejšie, v istom bode vývinu bolo treba nájsť ozajstné vnútorné jadro, spojovací tmel, nazvime ho

skytli i na Slovensku. Boli skôr teoretickými konštrukciami a žiadne výskumy nepotvrdili ich životaschopnosť. Približne v 70. rokoch, keď sa začalo hovoriť a najmä rozmyšľať o informatike, akékoľvek uvažovanie – aspoň na Slovensku – v tomto smere skončilo.

2. Chápať knihovedu ako historickú disciplínu, zaoberajúcu sa dejinami knihy, spoločenskou funkciou knihy, pričom zaradenie dejín knižníc do tohto súboru bolo miestami problematické.

Nateraz posledný veľký vplyv na teoretické koncepcie ani nie knihovedy, ale bádania v oblasti dejín knihy, mala teória komunikácie. Do istej miery poznačila uvažovania o knihovede, dejinách knihy na konci 20. storočia. Ovplyvnila a ovplyvňuje čím ďalej tým viac pohľad na dejiny ľudstva. Posilňujú sa tendencie chápať dejiny ako dejiny komunikácie, resp. pozeráť na dejiny cez optiku procesu komunikácie. Kniha je vlastne predurčená na to, aby sme ju považovali za isté médium, má všetky vonkajšie atribúty média a samozrejme obsah. Umožňuje nám to uvažovať o knihe nielen ako o predmete, ale aj o tlačenom a prečo nie aj o rukopisnom texte, ktorý je v nej zahrnutý, so všetkými jeho zložkami a následne aj o spoločenskej funkcii, ktorú zohrávala v jednotlivých etapách vývoja ľudskej spoločnosti. Tento prístup sa premieta i do zmien v názvoch inštitúcií a výskumných skupín a ovplyvňuje i stanovovanie výskumných úloh.

To sú teoretické aspekty. Je tu ešte jeden dôležitý prvok – využívanie informačných technológií v oblasti spracovania a využívania starých tlačí. Využívanie informačných technológií neznamená, že tie isté úkony robíme inou technikou, ale prináša aj nové možnosti a nové výsledky. V oblasti terminológie aj nové problémy.

Aké závery možno vyvodiť z krátkeho prehľadu historického vývoja?

1. Po takmer storočnom uvažovaní, debatovaní, písaní máme k dispozícii viac termínov, ale nemáme ich jednoznačne prijaté a akceptované definovanie, nie je ani približne jednoznačné ohraničenie – akési vytýčenie hraníc, odpoveď na otázku, aký by mal byť výklad týchto termínov, čo označujú.
2. Predstavu o tom, že možno vytvorí komplexnú vedu, ktorá by sa zaoberala knihou a jej spoločenským pôsobením v historických i súčasných dimenziách, považujem za mýtus, dokonca za umierajúci mýtus. Kniha bola fenomén historický a je i naďalej významným fenoménom súčasnosti, ale nie je dostatočným spojovacím článkom, bázou pre vytvorenie svojbitej, samostatnej, akceptovanej disciplíny, keď už nie vedeckej, tak aspoň odbornej. Takmer storočný vývoj formovanie takejto vedy nepotvrdil a nelegitimoval. Práve naopak, problémy spojené s knihou v súčasnosti – ekonomické, distribučné, umelecké a pod. pôsobia celkom odstredivo, dezintegrujúco. Istý vágny pojem – knižná kultúra – sa používa najmä v bežnej, najmä publicistickej praxi, ale je používaný bez záväznosti a precíznejšieho výkladu.
3. Na druhej strane je k dispozícii veľký komplex poznatkov o knihe v jej historických dimenziách – s pomerne overenou, preverenou a fixovanou terminológiou. Táto vychádza z formy knihy, z jej detailného rozboru, týka sa textu, písma, ilustrácie, úpravy, väzby a pod. Sú to cenné poznatky, sú neopakovateľné, žiadna iná disciplína ich neprináša. Sú zaradené aj v Terminologickej databáze knižničnej a informačnej vedy, ktorá je

k dispozícii. Tieto termíny, ich presný výklad a jednoznačné používanie hrá dôležitú úlohu i pri spracovaní historických knižných fondov nezávisle od používaných technológií. Termín knihoveda je adekvátny na ich súhrnné pomenovanie.

Poznamenávam, že existuje v súčasnosti i taká koncepcia knihovedy, podľa ktorej je spoločenská funkcia knihy predmetom knihovedy. Upozorňujem na takýto možný výklad termínu knihoveda, ale nie som zástancom rozširovania jeho náplne až do takéhoto širokého rámca.

4. Otázkou je potreba zavedenia ďalšieho termínu (termínov?), ktorý by odrážal nové prístupy, nové chápania a koncepcie výskumu v posledných desaťročiach i súčasnosti a mal by odrážať koncepcie skúmania spoločenskej funkcie knihy.

Takéto výskumy sú spravidla založené na početných minucióznych výskumoch, ktoré vznikli práve v rámci knihovedy a využívajú jej výsledky. Ako príklad by sme mohli použiť súpis katalógov, na základe neho môžeme urobiť rozbor týchto katalógov, ten nám môže v konečnom dôsledku poslúžiť na analyzovanie fondu knižnice, na zistenie, čo mali doboví čitatelia k dispozícii, o čo sa zaujímali, čiže je to podklad na skúmanie spoločenskej funkcie knihy. Príklad je veľmi schématický, usilujem sa ním však zdôrazniť skutočnosť, že bez materiálnej bázy sa žiadny historický výskum nedá robiť.

Otázku termínu – ako by sme mali nazvať tento komplex – považujem za otvorenú. Dať mu nový názov:

- dejiny knižnej kultúry?
- dejiny mediálnej komunikácie?
- dejiny písomnej komunikácie?
- iný termín?

Pritom nejde len o terminológiu, tá niečo odráža, ale ide aj o náplň pojmov, o stanovenie predmetu, čím by sa táto oblasť vedy mala zaoberať, a zaradenie do štruktúry vedy. Zdôraznila by som, že ide o historické disciplíny súvisiace s knihou, resp. tlačeným textom a jeho spoločenskými funkciami.

Terminologicky sa dostávame na nebezpečnú pôdu, pretože za takto vymedzenom „poli“ osciluje veľa termínov zo sociológie, histórie, filozofie, dejín literatúry, širšie z dejín ideí a pod. Čo sa potom má dostať do terminologickej bázy knižničnej a informačnej vedy?

Na základe konkrétnej skúsenosti z posudzovania Terminologickej databázy... kladiem ako príklad otázku, či termíny ako oralita, textualita a pod. majú byť súčasťou tejto databázy?

Kde sú hranice všeobecného, resp. končia iné disciplíny a začínajú naše dejiny knižnej kultúry, dejiny mediálnej komunikácie? Avšak terminológia bude musieť rešpektovať nové tendencie vo výskume, ktoré jednoznačne smerujú ku skúmaniu spoločenskej funkcie knihy, jej komunikačných aspektov, dejín čitateľstva, ako sa prezentovali napríklad v programe vlnajšieho vedeckého seminára v Jindřichovom Hradci.

Terminológia je v istom zmysle hodinou pravdy, niečo sa dá teoreticky vymedziť, definovať, ale pri terminologickej práci sa môže ukázať, aké ťažké, resp. i nemožné je konkrétne terminologické ohraničenie.

Na druhej strane je otázka, čím by dejiny knižnej kultúry, dejiny písomnej komunikácie mohli a mali vstúpiť do interdisciplinárnej terminológie v oblasti súčasných spoločenských vied.

Záverom navrhujem vytvorenie pracovnej skupiny, ktorá by:

1. Vypracovala stabilizovanú terminológiu v oblasti „tradičnej“ knihovedy, čo vzhľadom na doterajšie výsledky a materiál v Terminologickej databáze... nie je neriešiteľný problém.
2. Navrhla termín (termíny), ich výklad a definovanie – dejiny knižnej kultúry?, dejiny mediálnej komunikácie?, dejiny písomnej komunikácie? – odrážajúce výskumné aktivity, ďalej odporučila základný termín, ktorý by sa mal používať v tejto oblasti.
3. Uskutočnila výber, výklad a isté fixovanie termínov, ktoré vyplynuli z využívania informačných technológií v oblasti rukopisov, starých tlačí, historických knižných fondov a retrospektívnej bibliografie. Je otázne, či termíny z oblasti informačných technológií využívaných univerzálne nadobúdajú špecifický význam, pokiaľ sa aplikujú v oblasti historických knižných fondov, retrospektívnej bibliografie a pod. Predmetom debaty by sa mala stať otázka, či v tejto súvislosti existuje špecifický terminologický problém.

V mojom príspevku je možno mnoho otáznikov a málo jednoznačných odpovedí. Avšak aj kladenie otázok má svoj význam, pretože si vyžaduje hľadanie odpovedí. A proces hľadania odpovedí býva vždy prínosný.

Literatúra:

- Lexikon filozofie*. Bratislava : Obzor, 1993, s. 235-236.
- MIGOŇ, K. *Nauka o knižke. Zarys problematiky*. Wrocław : Ossolineum, 1984.
- ŠINDELÁŘ, K. K aktuálním otázkam vnitřní struktury teoretického systému knihovedy. *Knihovnictví a bibliografie*, 1984, roč. 26, č. 6, s. 93-103.
- ŠPETKO, J. Od knihovedy k teórii knižnej komunikácie. *Knižnice a informácie*, 1992, roč. 24, č. 7, s. 292-99.
- ŽIBRITOVÁ, G. Slovenská knihoveda – výsledky a problémy. *Knižnice a informácie*, 1992, roč. 24, č. 7, s. 325-329.
- ŽIBRITOVÁ, G. Systém dejín knižnej kultúry. In *Kniha 85/86*. Martin : Matica slovenská 1987, s. 63-74.